

II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi

Bildiriler Kitabı - II

6-8 Mayıs 2013, Bursa

İstanbul 2013

İslamcılık ve Kalkınma: Türkiye’de 1990-2000 Yılları Arasında İslamcı Söylemde Kalkınma Vurgusu

Abdulsamet Çelikçi,* Adem Levent**

Giriş

1 9. yüzyılın ikinci yarısından günümüze Türkiye’de etkili bir düşünce olan İslamcılığın, moderniteye, postmoderniteye, kültüre, ekonomiye vs. bakışı önem arz etmektedir. İslamcılık, “öze dönüş” ve “antilik” gibi saikler üzerinden yükselen bir tarafı olmasına karşın eleştirileri ve “çözümleri” ile de önemli bir düşüncedir. İslamcılığın siyaset ve topluma yönelik düşünceleri yaygınlık gösterirken ekonomiye dair düşüncelerinde görece bir kısırlık olduğu söylenebilir. İslamcılığın uygulamalı siyasetinde “Milli Görüş” geleneğinin ekonomi konusunda daha çok ön plana çıktığı ancak onun da yaklaşımlarının sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Mevcut ekonomiyi eleştirip ona alternatif sunma derdinde olan bu gelenek, “milli, süratli, rasyonel kalkınma” retoriğini de kullanmaktan vazgeçememiştir. Adı geçen retorik, alternatif olmaktan ziyade İkinci Dünya Savaşı sonrası modern Batı düşüncesinin üretmiş olduğu önemli enstrümanlardandır. Bu yönüyle kalkınmacılığın söylem düzeyinde kullanılması ve parti programlarına girmesi, İslamcı siyasetin muhalif durduğu modernite karşısında zayıf duruma düşürmektedir. Hem moderniteye karşı olup hem de bu karşıtlığı onun enstrümanlarını kullanarak yürütme çabası, İslamcılığın pratik anlamda içine girdiği büyük sorunlardan birisidir. Bu soruna yönelik eleştiriler ve yorumlar, bu çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır.

* Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

** Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisat Bölümü.

Çalışmanın birinci bölümünde, kalkınmacı söylem/kalkınma iktisadı “modernleşme” süreci ile ilişkisi bağlamında analiz edilmeye ve kalkınma iktisadının modernleşme sürecinin bir bileşeni olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde, Türkiye’de 1990’larda yükselişe geçen İslamcı hareketin modernite eleştirisi incelenmeye ve İslamcı hareketin hem düşünsel hem de pratik anlamda modernite eleştirisi temelinde yakaladığı yükselme zemini ele alınmaya gayret edilecektir. Üçüncü ve son bölümde ise, Türkiye’deki İslamcı hareketin geliştirmiş olduğu alternatif ekonomik modelinin “kalkınma” vurgusu eleştirel bir bakış açısıyla incelenmeye çalışılacaktır.

Modernleşme Süreci Olarak Kalkınma

Gulbenkian Komisyonunda Immanuel Wallerstein’in sosyal bilimlerin 1945 sonrası aldığı biçimi sorgulaması, kalkınmacılığın ya da kalkınma iktisadının modern Batı düşüncesinin seyri ile olan macerasını anlamak için önem arz etmektedir. Wallerstein’e göre:

“1945’ten sonra, daha önceki yüzyıl boyunca yerli yerine oturtulmaya çalışılan sosyal bilimlerin yapısını derinden etkileyen üç gelişme oldu. Birincisi, dünyanın siyasal yapısında meydana gelen değişmeydi. Amerika Birleşik Devletleri İkinci Dünya Savaşı’ndan, siyasal yönden biri ABD ile SSCB arasındaki soğuk savaş denilen durum, diğeri de dünyanın Avrupa dışı halklarının yeniden tarih sahnesine çıkmaları olan, iki yeni jeopolitik gerçeklikle tanımlanan bir dünyada, bu dünyanın en güçlü ekonomisi olarak çıktı. İkincisi gelişme, 1945’i izleyen yirmi beş yılda dünyanın, o güne kadar görülmemiş boyutta bir nüfus ve üretim kapasitesi artışı yaşamasıydı ki, bu olgu, insan faaliyetlerinin hepsinin ölçek değiştirmesi anlamına geliyordu. Üçüncü gelişme ise, ikinci gelişmenin uzantısında üniversite sisteminin dünyanın her yanında nicel ve coğrafi anlamda olağanüstü bir gelişme göstermesiydi...” (2003, s. 37).

Kalkınmacılık söylemi veya kalkınma iktisadı da yukarıda Wallerstein’in belirttiği gibi 1945 sonrası birinci ve ikinci gelişmelerden müteşekkildir. Diğer sosyal bilimlere göre bir hayli genç ve iktisat disiplininin bir alt dalı olan kalkınma iktisadı, İkinci Dünya Savaşı sonrası sömürgelerin “uluslaşması” ve kapitalizmin “altın çağı”nın¹ bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Doğrudan sömürgeciliğin tasfiyesi, yeni ulus devletlerin ortaya çıkışı ve bu devletlerin kapitalist Batı devletlerine göre ekonomik, siyasal ve sosyal konumları kalkınma yazınında önemli bir yekûn tutmaktadır. Yani kalkınmacı söylemin backgroundunda Batı (?) ve Batı dışı toplumlar algılamasının bir sonucu mevcuttur. Batı dışı bölgeler analitik bakımdan Batı ile aynıdır ama tam da değildir. Bu görüşün aldığı biçim modernleşme teorisiydi. Modernleşme teorisinin² anahtar tezi bütün ulusların/halkların/bölgelerin aynı modernleşme yolundan

1 “Kapitalizmin altın çağı” ifadesi için bk. Hobsbawm, (2008).

2 Ayrıca kalkınma/gelişme yazını içinde modernleşme teorisinin karşıt kutbu olan ve ona eleştirel bir şekilde yaklaşan “az gelişme” yazını olarak adlandırılan “bağımlılık okulu” da mevcuttur. Modernleşme teorisi, ülkenin kalkınması için içsel dinamiklere vurgu yaparken bağımlılık okulu, dışsal dinamiklere vurgu yapmaktadır. bk.

geçtiğini (dolayısıyla aynı olduklarını) ancak tarihin belli bir anında ulusların/halkların/bölgelerin kendilerini bu yolun farklı aşamalarında bulduklarını (dolayısıyla tam da aynı olmadıklarını) savunuyordu. Kamu politikaları yönünden bu anlayış, “kalkınma” konusuna dünya genelinde verilen büyük önemle ifade edildi. “Kalkınma” terimi ise bir ülkenin evrensel modernleşme yolundaki ilerleme süreci olarak tanımlandı (Gulbenkian Komisyonu, 2003, s. 43).

Yukarıdaki resmin tam olarak anlaşılması için Fuat Ercan’ın gelişme³ yazını diye tanımladığı kalkınma iktisadını üç önemli döneme ayırdığı çalışmasına bakılabilir. Ercan’a göre gelişme yazınının birinci döneminin tarihsel/epistemolojik temelleri (kapitalist) modernleşme sürecinde atılmıştır. Bu dönem (19. yüzyıl), Aydınlanma sonrası bilimler aracılığıyla toplumun disipline edilmesine ve “kapitalizmin bilimi olan ekonomi-politiğin” çıkışına işaret etmektedir. Gelişme yazınının ikinci aşaması İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gelişmiştir. 1970’li yıllar sonrası neoliberalizmin yükselişi ise gelişme yazınının üçüncü ve son evresini oluşturmaktadır (Ercan, 2006).

Bir başka deyişle “kalkınma” kavramı İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygın kullanıma ulaşmıştır. Aslında kavram yeni olmakla beraber, evrim teorisinin, modernleşme teorisinin, etnosantrist ilerleme ideolojisinin yeni koşullarda aldığı biçimdir. Batı düşünce geleneğinin dünyanın geri kalan bölümüne sunduğu, doğrusal ilerleme, sınırsız büyüme paradigmasının bir versiyonu olarak ortaya çıkmıştır (Başkaya, 2000, s. 15).

Görüldüğü gibi kalkınmacı söylemi/kalkınmacılığı modernleşme sürecinden ayırmak zor görünmektedir. Kavramın gelişmesi ve yaygınlaşması, modernite düşüncesinin seyri ile yakından ilgilidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası modernizmin girdiği krizden sonra ilerleme düşüncesinin yara almasının kalkınma kavramının çıkışında önemli olduğu söylenebilir. Ki iktisat yazınında kalkınma kavramının eş anlamlısı olarak ilerleme kullanılmıştır (Başkaya, 2000, s. 25). Bu bağlamda kalkınma kavramının ve kalkınma iktisadının da İkinci Dünya Savaşı sonrası çıkıp geliştiğini düşündüğümüzde, Batı düşüncesi içerisinde ilerleme kavramının sahneyi terk ettiği yerde nöbeti kalkınma kavramının aldığı söylenebilir.

Kalkınmacılık söylemi modernleşme kuramları, bağımlılık kuramları, dünya sistemi kuramı gibi çeşitli teorileri içine alan bir çatı işlevi görmüştür. Fakat kalkınmacı söylemin ana taşıyıcı söylemi modernleşme kuramları üzerine oturmuştur.

Kalkınmacılık veya kalkınma iktisadı 1945’ten sonraki muazzam gelişmesini 1970’li yıllarda kaybetmiş ve popüleritesini yitirmiştir (Hirschman, 1996). Buna rağmen kalkınmacılık düşüşe geçmezden evvel, yeni bağımsızlığa kavuşan ülkelerin en etkili siyasal, sosyal ve ekonomik programı olmuştur. Bu kalkınma programlarının en önemli meşrulaştırıcı unsuru ise

Ercan, (2006, s. 21). Modernleşme teorisi hakkında müstakil bir çalışma için bk. Coşkun (1987); bağımlılık okulu için bk. Brewer, (2011).

3 Çalışma boyunca kalkınma, büyüme ve gelişme kavramları aynı anlamda kullanılacaktır. Bu üç kavramın arasında farklılıklar olmakla beraber literatürde tam olarak ayrıştırıldığı söylenemez. Farklılık analizleri için bk. Başkaya, (2000); İnsel, (2000, s. 156).

milliyetçiliktir. Ahmet İnsel'e göre ulusal kalkınma söylemi modern meşruiyetin temelidir ve şaşırtıcı bir şekilde 1945 ile 1970 yılları arasındaki "ulusal kalkınma" hareketlerinin çoğuna "sosyalizm" denmektedir (İnsel, 2000, s. 182; Keyder, 2004, s. 13; Wallerstein, 2000, s. 37). Yani sistem karşıtı hareketler olan "ulusal hareketler" ile "toplumsal hareketler", İkinci Dünya Savaşı sonrası kalkınma yazını altında birleşmişlerdir. Bu mutabakat siyasal ve kültürel olarak modernleşme sürecinin dışında fakat ekonomik olarak onu alternatif yöntemlerle (ithal ikamecilik gibi) yakalamaya çalışan çabaların adıdır. Çok geçmeden 1970'lerdeki krizle kalkınma veya kalkınma iktisadi krize girmiştir.

Yaklaşık olarak 1970'lerden itibaren kalkınma/gelişme söylemi yerini sürdürülebilir kalkınma söylemine terk etmiştir. Serge Latouche'ye göre sürdürülebilir kalkınma kavramı bir tür antinomidir. Antinomi birbiriyle anlam karşıtlığı olan iki kelimenin yan yana getirilerek kullanılmasına denir. "Temiz savaş", "insan yüzü küreselleşme", "dayanımcı ekonomi" veya "sağlıklı ekonomi" vb. Hatta 1989'da Dünya Bankasından John Pessey "sürdürülebilir kalkınma"nın 37 farklı tanımına ulaşmıştır. François Partant de aynı dönemde 60 tanıma ulaştığını ileri sürmekte ve başlıca teorileri ekonomik ve antropolojik merkezli olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. Bu tanımlardan çıkan ortak yargı ise şudur: Sürdürülebilir kalkınma doğal çevreye saygılı bir kalkınmadır (Latouche, 2002).

Özetle kalkınma söylemi İkinci Dünya Savaşı sonrası siyasal ve ekonomik şartların bir hasılası olarak doğmuş ve 1945 ile 1970 yılları arasında ekonomide, siyasette, sosyal yaşamda ve devletlerin (yeni bağımsızlığına kavuşan eski sömürge devletlerin) hâkim söyleminde önemli bir yer tutmuştur. 1970'li yıllardaki ekonomik krizle birlikte bu yükselişi sonlanmış ve düşüşe geçmiştir. Bu düşüşten sonra kalkınma söylemi, sürdürülebilir kalkınma şeklinde ekolojik bir süreç olarak devam etse de eski şaşaalı günlerini yakalayamamıştır.

Yine de Castoriadis'in ifadesiyle, kalkınma teknik ve toplumsal sınıf gibi iki değişkenle açıklanamayacak karmaşıklıkta bir süreçtir. Ona göre kalkınma Batı'da "antropolojik bir dönüşüm" sonucu ortaya çıkmıştır (akt. İnsel, 2000, s. 183).

İslamcılığın Modernite Eleştirisi

20. yüzyılın hâkim paradigması modernite, yüzyıl sonuna doğru büyük bir krizin içine girmiş ve düşünsel anlamda birçok eleştiriye maruz kalmıştır.⁴ Türkiye'de İslamcılık da modernitenin dünya genelinde bir bütün olarak sorgulandığı ve alternatif düşünce akımlarının ortaya çıktığı bu dönemde yükselişe geçmiştir. 1980'lerin sonundan itibaren yükselişe geçen ve 1990'ların ortalarında Türkiye'de zirveye çıkan İslamcılık moderniteye yönelik eleştirisiy-

4 Modernitenin içine girmiş olduğu bu kriz, postmodernite olarak nitelendirilmiştir. Postmodernite, moderniteyi "büyük anlatı" olarak değerlendirmiş ve onun yerine "küçük anlatı"ları önemsemiştir. Ayrıntılı bir tartışma için bk. Anderson, (2009); Harvey, (2003); Lyotard, (1994); Zeka, (1994).

le dikkat çekmektedir.⁵ Modernite eleştirileri temelinde “yeni bir dünya tasavvuru” kurma arayışında olan İslamcı söylem, modernitenin tüm bileşenlerini -ulus devleti, sekülerizmi, rasyonalizmi, pozitivizmi/ampirizmi, kapitalizmi ve Marksizmi- sıklıkla eleştirmiştir.

İslamcılığın yükselişe geçtiği bu dönemde Batı modernizminin bütüncül ve eleştirel bir okumasını yapan İslamcılar moderniteye karşı alternatif üretmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, 20. yüzyılın sonunda sesini her zamankinden daha yüksek şekilde duyurmayı başaran İslamcılık, Müslümanlara özgü bir yolla modernite karşısında bir konum arayışı olarak nitelendirilebilir (Göle, 2008, s. 54). Modernite karşısında İslamiyet’in içerisinde (kendisinde) alternatif paradigma arayışı, İslamcıları Batı modernleşmesinin ürünleri olarak kabul edilen tüketime, milliyetçiliğe, çürümüşlüğe ve yozlaşmaya karşı büyük bir sorgulamaya yöneltmiştir (Göle, 2008, s. 107).

Modern dünyayı kavrayışımızın modern dünyayı tanımlayanlar tarafından belirlendiğini ifade eden Ali Bulaç, gelecekte onlar gibi gelişmiş bir düzeye ulaşacağımızın ve modernlerle dünyanın fiziki, ekonomik ve kültürel kaynaklarını paylaşacağımızın bir rüyadan ibaret olduğunu dile getirmektedir (Bulaç, 1991, s. 36). Bulaç’a göre bu, hiçbir zaman ulaşılamayacak bir hedef olarak tatlı bir düş biçiminde kitlelere anlatılmakta ve Batılı olmayan toplumlar, üretmedikleri malları tüketme tutkusuyla kamçılanmaktadır. Dahası, Batılı zengin ülkeler, zenginliğin kendilerince daha çok artırılması sayesinde, zaman içerisinde bu zenginlikten yoksul ülkelerin de faydalanacağını öne sürmektedir. Ancak IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların üçüncü dünya ülkelere yazdığı reçeteler, işçi ve memur ücretlerinin düşürülmesi, tüketicinin kısıtlanması, paranın değer kaybetmesi ve çok üretim ile üretilen malların ucuz fiyatlarla zengin ülkelere ihraç edilmesi gibi ilkeleri içermekte ve ortak paydada buluşmaktadır (Bulaç, 1991, s. 37-38). Öte yandan, “Yoksul ülkeler bu büyük paradoksa daha ne kadar dayanabilecekler?” sorusunu soran Bulaç, yoksul ülke insanların modernizm, ilerleme, kalkınma, refah, çağdaş uygarlık düzeyine çıkma/hatta üzerine çıkma, çağı yakalama, çağ atlama türünden yalancı vaat ve iletişim araçları ile politik söylemlerin ağır baskısı altında acımasızca tüketime ve yiyiciliğe kışkırtıldığını; buna karşın, kendilerine mahrumiyet, sıkıntı, sabır, yüksek enflasyon, kemer sıkma gibi can sıkıcı, umut kırıcı ve çatışmalara yol açan düzeneklerin önerildiğini ifade ederek moderniteyi sert bir dille eleştirmektedir (Bulaç, 1991, s. 38).

Öte yandan, söz konusu dönemde Türkiye’deki İslamcı hareketi canlı ve orijinal kılan nokta, İslamcıların bir yandan Batı modelini sorgularken diğer yandan ona alternatif olarak kabul edilen sosyalist düzeni yani bir bütün olarak modernizm ideolojisini eleştirmeleriydi (Gülalp, 2003, s. 13-14). Önceki dönemlerde, emperyalizm karşısındaki en radikal tavır milliyetçilik, kapitalizm karşısındaki en radikal tavır ise Marksizm’di. Ancak her iki akım da ne Avrupa merkezci söylemden kopabilmiş ne de sömürgeciliğin yerleştiği olduğu “akıl” ve

5 Bu dönemde, Türkiye’deki İslamcı Hareket, hem moderniteye yönelttiği eleştirilerle düşünce alanında önemli bir gelişme göstermiş hem de bu hareketin Türkiye siyasetindeki kurumsal temsilcisi olan Refah Partisi (RP) ile iktidara kadar yükselmiştir. RP’nin yükselişi hakkında bk. Dağı, (1998); Gülalp, (2003); Öniş (1997); Yavuz (1997).

“ilerleme” düzeninin dışına çıkabilmiştir. Dahası, modernizmin kendisinin sorgulandığı bu dönemde, Batı emperyalizmi ve kapitalizmi karşısında alınan her iki tavır da modernist, dolayısıyla modası geçmiş olarak kalmıştı. İslamcılık ise hem kapitalizme ve emperyalizme hem de alternatifleri olma iddiasını taşıyan Marksizm’e ve milliyetçiliğe yönelttiği sorgulama ve eleştiriler bağlamında yükselme zemini yakalamıştır (Gülalp, 2003, s. 37-38). Dönemin İslamcı yazarlarından İsmet Özel, Batı kapitalizmi ve emperyalizmi karşısında ne milliyetçi ne de sosyalist çözümün bir işe yaramayacağını, bu çözümlerin mevcut Batılı değerler ve hayat tarzını rötüşlarla muhafaza ettireceğini ve dolayısıyla sahte çözümler olduğunu ifade etmektedir (Özel, 1984, s. 95-97).

Özel, modern dünyanın mekanizmalarını putperestlikle ilişkilendirir. Özel’e göre modern zamanlarda insanlar devlet adamlarına, piyasaya, makinalara, teşkilatlara, teorilere tapmaktadır. Bu bağlamda, piyasa üzerinden kapitalizm eleştirisi yapan Özel’e göre bugün artık her yer piyasa hâline gelmiş, neredeyse alım-satıma konu olmayan nesne kalmamıştır. Dahası, modern dünyada piyasa, akıl erdirilemeyen mekanizması, süper tapınakları, üretim ve tüketim orduları, bankalarıyla dinden uzaklaşmış insanlara tanrılık edebilmektedir (Özel, 1984, s. 37-38). Ayrıca, Batı medeniyetine bütüncül bir eleştirel yaklaşım içerisinde olan Özel, “Batı’nın teknolojisini benimseyelim ama ahlaki ve fikrî değerlerinden uzak duralım.” anlayışının mümkün olamayacağını, bunun bir avuntudan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Çünkü hâkim olan bilim ve teknik, Batı’da belli bir dönemde ortaya çıkmış bir zihin yapısının uzantısıdır ve belli bir toplumsal yapı içerisinde gelişmiş, nitelikleri İslam’a taban tabana zıt bir sınıf eliyle dünyaya yayılmıştır. Dolayısıyla Batı, inancı, felsefesi, bilimi ve tekniğiyle bir bütündür; reddedilecekse tümünden, kabul edilecekse yine tümünden kabul edilmesi gerekir (Özel, 1984, s. 53-54).

İslamcı söylem, bu dönemde modernite temelinde ulus devleti ve sekülerizmi de çokça eleştirmiştir. Abdurrahman Arslan, sekülerizmi dinamik bir süreç olarak dinden yoksunlaşma şeklinde tanımlamış ve bu sekülerleşme sürecinin insanı yeryüzü cenneti kurma arayışına sürüklediğini ifade etmiştir (Arslan, 2000, s. 154-159). Bulaç’a göre de modernizm yeryüzünde bir “dünya cenneti” vaadiyle ortaya çıkmış ve bütün gezegeni cehenneme çevirmiştir (Bulaç, 1991, s. 7). Öte yandan Bulaç, modern devleti insanoğlunun tarihte tanık olduğu en ceberut devlet olarak tanımlamış (Bulaç, 1995, s. 53) ve modern devletin tek bir amacı olduğunu, onun da ilerleme inancı temelindeki modernitenin seküler amacını gerçekleştirmek, kısacası yeryüzünde bir dünya cennetini kurmak olduğunu ifade etmiştir (Bulaç, 1995, s. 198-199).

İslamcılığın Kalkınma Vurgusu

Bir modernleşme süreci olarak tanımlanan kalkınma kavramı, moderniteye yönelik bütüncül bir sorgulama ve eleştirel yaklaşım içerisinde olan Türkiye’deki İslamcı hareketin ekonomik söyleminde paradoksal bir şekilde önemli bir yer tutmuştur. İslamcı hareket (hem

düşünsel anlamda hem de pratik anlamda) bir yandan yoğun bir şekilde modernite eleştirisi yaparken diğer yandan ekonomik söyleminde “kalkınma” vurgusu yapmaktan kaçınmamıştır. İslamcı RP’nin 1990’ların başında alternatif bir ekonomik model olarak ortaya koyduğu “Adil Ekonomik Düzen” kitapçığında (Erbakan, 1991), nihai olarak ulaşılan nokta yine “kalkınma” olmuştur.

Kuşkusuz, kalkınma söylemi İslamcı hareket içerisinde önceden beri önemli bir yere sahip olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde “az gelişmiş” ülkelerin hâkim söylemi olan “kalkınma” ve “sanayileşme”, ilk kez Necmettin Erbakan öncülüğünde 1970’lerde bağımsız bir siyasi parti olarak organize olan İslamcı hareketin programında merkezî bir yer tutmaktaydı. O dönemde Milli Selamet Partisi (MSP) bünyesinde temsil edilen “Millî Görüş” hareketi, gerçek bağımsız kalkınmanın ancak kendi yönetimlerinde gerçekleştirilecek olan bir “ağır sanayi” hamlesiyle başarılabilceğini savunmaktaydı (Gülalp, 2003, s. 13). RP’nin selefi MSP, 1960’larda ve 1970’lerde “üçüncü dünya”da yaygın bir şekilde kabul gören ağır sanayi söylemini kendi temalarıyla başarılı bir şekilde birleştirmişti (Gülalp, 2003, s. 64). Ancak 1980’ler ve 1990’larda İslamcı hareket modernite eleştirisi temelinde yükselme zemini yakalamıştır. RP de İslamcı hareketin Türkiye siyasetindeki kurumsal temsilcisi olarak Adil Ekonomik Düzen söylemiyle alternatif bir ekonomik model ortaya koyma iddiasını taşımaktadır.

Erbakan (1991) “Adil Ekonomik Düzen” kitapçığında emperyalizm, kapitalizm ve sosyalizm eleştirisi yapmaktadır. Türkiye’deki mevcut ekonomik durumu “köle düzeni” olarak adlandırmakta, dahası, emperyalizmin sadece Türkiye’yi değil dünya üzerindeki bütün Müslüman ülkeleri sömürdüğünü ifade etmektedir (1991, s. 1-2). Kitapçıkta, mevcut modern ekonomik işleyiş, faizci kapitalist düzen olarak nitelendirilmekte ve bu faizci kapitalist düzenin Türkiye’yi nasıl sömürdüğünün analizi yapılmaktadır (1991, s. 3-11). Öte yandan, Türkiye halkının maruz kaldığı bu ekonomik zulümden ve köle düzeninden kurtulmanın ancak “Adil Düzen” ile mümkün olacağı vurgulanmaktadır (1991, s. 13). Alternatif bir ekonomik model önerme iddiasında olan Adil Ekonomik Düzen “Hakkı üstün tutan” bir düzen olarak tanımlanmıştır (1991, s. 17). Kapitalist düzen, bir sömürü aracı olan “faiz”e yer verdiği ve “serbest piyasa rekabeti”ne yer vermesine rağmen uygulamada tekellerin ve tröstlerin oluşmasına⁶ engel olmadığı için eleştirilmektedir. Ayrıca, komünist rejim de faize karşı olmasına rağmen “mülkiyet hakkı” ile “kâr”a karşı çıktığı ve serbest piyasa rekabetine yer vermediği için ekonomiyi tahrip ettiği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Mütakâmil ve ideal bir düzen olarak nitelendirilen Adil Ekonomik Düzen’de ise kâra müsaade edildiği hâlde haksızlık ve sömürü aracı olan faize yer verilmediği ayrıca serbest piyasa rekabetinin ve mülkiyet hakkının korunmasına karşın tekelleşmeye ve ihtikârâ imkân verilmeyeceği ifade edilmiştir (1991, s. 17-18). Ardından, Adil Ekonomik Düzen’in yürütülmesine ilişkin, “faiz yok”, “para=mal eşitliği”, “karşılıksız para yok” gibi ilkeleri de içeren temel esaslar açıklanmıştır (1991, s. 19-68). Bu esaslar çerçevesinde,

6 Mustafa Özel, kapitalizmin rekabeti boğan bir sistem olduğunu, kapitalizmin tekel demek olduğunu ve serbest rekabetin kapitalizmde hep bir istisna olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, kapitalizmle serbest piyasa arasında bir uzlaşî değil karşıtlık olduğunu belirtmektedir. bk. Özel, (1993).

Adil Düzen'in insanlığı faizci kapitalist düzenin bütün sömürü, zulüm ve felaketlerinden koruyacağı ve kurtaracağı belirtilmiştir (1991, s. 86).

Adil Ekonomik Düzen, her ne kadar hâkim modern ekonomik sistemin eleştirisi üzerine kurulmuş ve buna alternatif olarak bir ekonomik model sunma iddiasında olsa da nihai olarak "kalkınma" vurgusu yapmaktadır. Adil Düzen söyleminde faizci kapitalist düzen bir sömürü düzenidir, IMF gibi kuruluşlar bu düzenin bir parçasıdır ve ülkelere hazırlamış olduğu reçeteler modern müstemlekecilğin yürütülmesine ait reçetelerdir. Dahası, bu reçetelerle ülkeler bir yandan sömürülmekte diğer yandan ise dış borç ve faize esir edilmektedir. Bu sistemle ülkelerin "milli kalkınma" planları hazırlamalarına engel olunmaktadır. Adil Düzen'e geçildiğinde ise, temel esas borçla değil "kendi gücüyle kalkınma" olacaktır. Adil Düzen'de ülkelerin "milli, güçlü, süratli yaygın kalkınma" stratejilerine uygun makro plan hazırlamaları, buna uygun verimli yatırım projeleri geliştirip gerçekleştirerek hedeflerine ulaşmaları mümkün olur (1991, s. 91). Öte yandan, Türkiye, "Avrupa Ortak Pazarı"na dâhil olmak yerine "Batı taklitçiliği"ni bırakıp bir Adil Düzen örneği kurmalı ve diğer Müslüman ülkelerle birlikte Adil Düzen temeline dayalı "İslam Ortak Pazarı" kurmaya çalışmalıdır hatta buna öncülük etmelidir. Çünkü Müslüman ülkeler topluluğu tek pazar olduğu takdirde hem Türkiye'de hem de diğer Müslüman ülkelerde kalkınma çok daha büyük ve hızlı olacaktır (1991, s. 93-94). Bu bağlamda, kitapçıkta, Adil Düzen kurulduğunda Türkiye'nin bütün zenginliklerinin "milli, güçlü, süratli yaygın kalkınma stratejisi"ne uygun olarak hazırlanacak olan makro planlar ve projeler ile seferber edileceği ifade edilmiştir (1991, s. 95).

RP her ne kadar 1990'larda 1980 öncesi dönemden daha farklı bir yükselme zemini yakalamış olsa da selefi olan MSP'nin "kalkımcı" söyleminden tam anlamıyla kopamamıştır. Kalkımcı söylemin izleri RP'nin Adil Düzeni'nde fazlasıyla görülmektedir. Mevcut faizci ekonomik düzenin yol açtığı sorunların çözümü olarak maddi ve manevi kalkınmanın gerçekleşeceği Adil Düzen'e geçiş gösterilmiş, söz konusu maddi kalkınma ise "milli, rasyonel kalkınma stratejisi" temeline dayandırılmıştır (1991, s. 87). Ayrıca, Adil Ekonomik Düzen, "milli, güçlü, süratli yaygın kalkınma stratejisi"ni nihai olarak "milli harp sanayi", "sanayi" ve "ağır sanayi" gibi sektörlerde gerçekleştirilecek olan üretim projeleri üzerine oturtmuştur (1991, s. 95-97).

Alternatif bir model ve paradigma önerme iddiasını taşıyan Adil Ekonomik Düzen modelinin,⁷ aslında, hâkim paradigmayı tersten üreten bir argüman sunmuş olduğu söylenebilir. "Rasyonel kalkınma stratejisi" denen durumdaki "rasyonel" in⁸ modern ekonomi bilimindeki

7 Adil Ekonomik Düzen modeli ile ilgili farklı eleştirel incelemeler için bk. (Çınar, 1994); (Özel, 1993, s. 75-85).

8 İktisattaki rasyonalitenin Batı düşüncesinden başlanarak iktisat içinde bir tekniğe dönüştüğünü ele alan ufuk açıcı bir çalışma için bk. Yılmaz, (2009).

merkezî konumu sorgulanmadan alınarak farklı bir ekonomi paradigması üretmek güç görünmektedir. Modern ekonomi bilimi, “rasyonel” insan tipi (homo economicus) ve “rasyonel işleyen bir piyasa” gibi varsayımlar üzerinden yükselerek gelir dağılımındaki adaletsizliği, yoksulluk, bölgesel eşitsizlik gibi mevcut hoşnutsuzlukları örtmektedir. Ayrıca, iktisat, homo-economicus, piyasa vs. üzerinden teknik modeller üreten bir bilim dalıdır.

Kalkınma kavramının iktisadi bakımdan Batı’nın kendi hâkimiyetini sürdürmede kullanıldığını ifade eden Ahmet Tabakoğlu, ardından şöyle bir tanım yapmaktadır: Kalkınma, sanayi kapitalizmi merhalesine ulaşma, kısaca sanayileşme olarak da ifade edilmektedir. Bu tanımı yaptıktan sonra ise Tabakoğlu, “Kalkınmayı eğer iktisadi bakımdan güçlü olma olarak basit anlamda yorumlarsak İslam’da buna yer bulabiliriz” demektedir. Bunu da “Fakirlik neredeyse küfre yol açar.” hadisi ile temellendirmektedir (Tabakoğlu, 1987, s. 243-244). Kavramın Batılı bir kökene sahip olduğunun bilinmesine karşın zenginleşme ve büyüme açısından olumlanması, paradigmatik farklılığın ıskalanmasına yol açmaktadır. Bu durum Özel tarafından eleştirilmektedir. Ona göre kalkınma sanayi çağına ait bir kavramdır ve dünya bunu çoktan terk etmiştir. Sanayi çağı yerini atom çağı, uzay çağı, elektronik çağı, bilgisayar çağı vs. adı üzerinde tam mutabakat olmayan bir sürece bırakmıştır. Dolayısıyla kalkınma veya Özel’e göre ilerleme, arkaik bir kavramdır. Kalkınma/ilerleme Batı medeniyetinin yaratmış olduğu bir illüzyondur. Bu illüzyona bağlanmak veya onu yakalamaya çalışmak dünya gelişme histerisine tutulmaktır. Bunun yerine toplumun iç dinamiklerine vurgu yaparak “var olma bilinci” yakalanmalıdır (Özel, 1987, s. 227-235). Bu bağlamda Özel, kalkınma kavramının ilerleme ve modern Batı düşüncesi ile olan yakınlığını/aynılığını belirterek uygulamalı İslamcı siyasetten ayrılmıştır.

İslamcı söylemin kalkınma vurgusu yapması bir yönüyle de milliyetçi düşüncenin İslami hareketler üzerine olan etkisini gösterir. İthal ikameci sanayileşme vurgusunun sorgulanmaması buna işarettir. İthal ikameci sanayileşme aşaması boyunca hâkim ideoloji, ulusun inşasına yönelik kalkınmacılıktır (Keyder, 2004, s. 38). Kalkınmacı söylemle ulusalcı söylem bu noktada birleşir, birbirini tamamlar, birlikte dünyevi iktidarın maddi ve simgesel temelini yaratır (İnsel, 2000, s. 188). Dolayısıyla “tam bağımsızlık”, “büyük Türkiye”, “kalkınmış, gelişmiş ülke” gibi vurgular, 1945-1970 yılları arasında oluşmuş kalkınmacı söylemin moderniteye muhalif bir düşünce iddiasındaki hareketlere sinmiş yansımalarıdır.

Sonuç

Modernite eleştirileri temelinde “yeni bir dünya tasavvuru” kurma arayışında olan İslamcı söylem, modernitenin tüm bileşenlerini -ulus-devleti, sekülerizmi, rasyonalizmi, pozitivizmi/ampirizmi, kapitalizmi ve Marksizmi- sıklıkla eleştirmiştir. Bu eleştirilerine rağmen pratik siyasette modernitenin araçlarını kullanmaktan da vazgeçememiştir. Kalkınmacılık vurgusu da bu durumun bir göstergesidir.

Kalkınma iktisadi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde modernitenin yeni bir enstrümanı olarak ortaya çıkmış ve bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelerin Batı’nın “gelişmişliğini” yakala-

maları için bir umut olmuştur. Hem bağımsızlığına yeni kavuşan ülkeler hem de Batı karşıtı muhalif hareketler, İkinci Dünya Savaşı'ndan bugüne kalkınmacı söylemi benimsemiştir. Türkiye'deki İslamcı hareket de kendi ekonomik modelini oluştururken bu yaygın söylemin etkisinde kalmıştır. Bu durum, 1970'lerde MSP bünyesinde temsil edilen İslamcı hareket için -kalkınmacılığın dönemin popüler söylemi olduğu düşünüldüğünde- kısmen anlaşılabilir görünmektedir. Ancak 1970'lerdeki petrol krizinden sonra, "kalkınmacı söylemin" yerini "sürdürülebilir kalkınmacı söyleme" bıraktığı bir dönemde, özellikle 1990'larda, İslamcı hareketin pratik siyasetteki temsilcisi RP'nin Adil Ekonomik Düzen iddiasının "milli, rasyonel kalkınma" vurgusu pek anlaşılır görünmemektedir. Dahası, RP'nin alternatif bir ekonomik model olma iddiasıyla geliştirdiği Adil Ekonomik Düzen'in "kalkınma" vurgusu yapması, 1990'larda modernite eleştirisi temelinde yükselme zemini yakalayan İslamcı hareket için ciddi bir paradoks olarak görünmektedir.

Kaynakça

- Anderson, P. (2009). *Postmodernitenin kökenleri* (Çev. E. Gen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arslan, A. (2000). *Modern dünyada Müslümanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Başkaya, F. (2000). *Kalkınma iktisadının yükselişi ve düşüşü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Brewer, A. (2011). *Marksist emperyalizm teorileri* (Çev. C. Aksoy). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Bulaç, A. (1991). *Din ve modernizm*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Bulaç, A. (1998). *Modern ulus devlet*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Coşkun, İ. (1987). Modernleşme kuramı üzerine. *İ.Ü. Sosyoloji Dergisi*, 1, 289-304.
- Çınar, M. (1994). İslami ekonomi ve Refah'ın adil ekonomik düzeni. *Birikim*, 59, 21-32.
- Dağı, İ. D. (1998). *Kimlik, söylem ve siyaset: Doğu-Batı ayrımında Refah Partisi geleneği*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Erbakan, N. (1991). *Adil ekonomik düzen*. Ankara.
- Ercan, F. (2006). *Gelişme yazını açısından modernizm, kapitalizm ve az gelişmişlik*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Göle, N. (2008). *Melez desenler: İslam ve modernlik üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gulbenkian Komisyonu. (2003). *Sosyal bilimleri açın* (Çev. Ş. Tekeli). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler siyaseti: Türkiye'de siyasal İslam'ın temelleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2003). *Postmodernliğin durumu* (Çev. S. Savran). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hirschman, A. O. (1996). Kalkınma iktisadının yükselişi ve gerilemesi. F. Şenses (Ed.), *Kalkınma iktisadı* içinde (s. 23-53). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2008). *Kısa 20. yüzyıl 1914-1991: Aşırıklar çağı* (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Everest Yayınları.
- Insel, A. (2000). *İktisat ideolojisinin eleştirisi*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Keyder, Ç. (2004). *Ulusal kalkınmacılığın iflası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Latouche, S. (2002). Sürdürülebilir kalkınmaya son. Yaşasın birlikte yaşanabilir bir dünya (Çev. F. Başkaya). *Özgür Üniversite Forumu*, 19, 27-35.
- Lyotard, J. F. (1994). *Postmodern durum* (Çev. A. Çiğdem). Ankara: Vadi Yayınları.
- Öniş, Z. (1997). The political economy of Islamic resurgence in Turkey: Therise of the Welfare Party in perspective. *Third World Quarterly*, 18(4), 743-766.
- Özel, İ. (1984). *Üç mesele: Teknik-medeniyet-yabancılaşma*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özel, İ. (1987). Kalkınma? İlerleme? Var olma. A. Tabakoğlu & İ. Kurt (Ed.), *İktisadi kalkınma ve İslam* içinde (s. 227-241). İstanbul: İSAV Yayınları.
- Özel, M. (1993). *Piyasa düşmanı kapitalizm*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tabakoğlu, A. (1987). İslam iktisadı açısından kalkınma. A. Tabakoğlu & İ. Kurt (Ed.), *İktisadi kalkınma ve İslam* içinde (s. 241-251). İstanbul: İSAV Yayınları.
- Wallerstein, I. (2000). *Bildiğimiz dünyanın sonu* (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Yavuz, H. (1997). Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey. *Comparative Politics*, 30(1), 63-82.
- Yılmaz, F. (2009). *Rasyonalite iktisat özelinde bir tartışma*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Zeka, N. (1994). *Postmodernizm*. İstanbul: Kıyı Yayınları.